

Blide, stormfulde, behagelige og pirrende – følsomhed i slutningen af 1700-tallet

Af Anne-Mette M. Andersen

Følelser er som regel noget, man tager for givet, og det anses som naturligt, at man har bestemte følelser i bestemte situationer eller på bestemte tidspunkter. Ofte knyttes følelserne til kroppen og bliver blandt andet derfor opfattet som private, og især 'negative' følelser er i dag forbundet med tabu. Både følelserne og opfattelsen heraf er imidlertid foranderlige størrelser, der ændres med tiden, hvilket kommer til udtryk, når følelserne ses i et historisk perspektiv. Nogle tider opfatter følelser som strengt private, mens andre tider har en opfattelse af, at visse følelser godt kan udstilles i et offentligt rum.

I slutningen af 1700-tallet påvirkede en ny mode dele af det europæiske adels- og højborgerskab. Man skulle være følsom og udvise, det man mente var en korrekt følsom opførsel. For eksempel var det i tråd med samtidens omgangsform at knibe en tåre over rørende historier, at falde på knæ af sindsbevægelse og at dyrke sin egen eller andres melankoli. Glæden og melankolien var ønskværdige og blev anset som positive følelser.

Det følsomme udtryk blev anvendt af mænd såvel som af kvinder, men kvinder og mænds følsomhed blev opfattet som meget forskellige, idet mænds følsomhed blev anset som mere dybfølt og ægte end kvinders. Det var en adskillelse, der hang sammen med det generelle syn på mænd og kvinder. Mænd blev anset som højerestående væsner, der var klogere og bedre mennesker end kvinder. Dermed kunne manden føle mere end kvinden og således også opnå højere fryd i sin følelse. Manden blev i perioden blandt andet betegnet som »det første køn«. Mandens følsomhed blev opfattet som ophøjet, og de voldsomste følelser blev sammenlignet med nær-dødsoplevelser og blev qua opfattelsen af følelsens intensitet anset som de fineste af alle følelser (1). Kvinder var fra naturens side ikke indrettet til at kapere så store følelser.

Følsomheden var ikke privat men skulle vises for omverdenen og var der-

med knyttet til en fremstilling af personen. Der var således tale om en bestemt form for følsomhed og en bestemt måde at anvende følsomheden på. Denne følsomhed er primært beskrevet i historisk og litterær forskning med franske, engelske og tyske eksempler (2). Men følsomheden kan også ses i danske eksempler. Det er disse danske eksempler på følsomhedens aktører, deres udtryk, anvendelse og grænser med fokus på mænd, som jeg vil præsentere i denne artikel.

De danske følsomme mænd (og kvinder)

Det var en begrænset gruppe af personer, der tog del i følsomhedskulturen. Den følsomme periode i Danmark er begrænset til perioden fra midten af 1760'erne til ca. 1810, og det drejede sig især om mænd og kvinder, der havde en tilknytning til det litterære miljø. Konkret var der tale om forfattere, salonværtinder og de personer, der kom i salonerne, herunder mæcener, der også selv afholdt saloner (3).

Jens Baggesen var en af de følsomme danske skribenter, og i de miljøer, hvor Baggesen færdedes, sås en del af de danske følsomme mænd. Det drejer sig eksempelvis om kredsen omkring digteren Knud Lyne Rahbek og kredsen omkring en af Baggesens mæcener, Grev Ernst Schimmelmänn. Knud Lyne Rahbek var i sin ungdom selv en af de meget følede. Han skrev en del om følsomheden og forsøgte sig selv med ulykkelig tilbedelse (4). Rahbek skrev en lang række tilbedende breve til sin vens kone, hvor han beskrev sin tilbedelse, (kærlighed) og ikke mindst sin jalousi. Brevene var meget følsomme og rummer mange ligheder med Goethes opbygning af historien om »Den unge Werthers lidelser«. Den udkårne, Madam Rossing, reagerede sparsomt, men lod umiddelbart til at nyde interessen. Efter et par år ophørte korrespondancen.

Grev Ernst Schimmelmänn, der nok er mest kendt for at være finansminister under statsbankerotten i 1813, knyttede i sin ungdom et venskab med embedsmand og etatsråd August Hennings. Venskabet blev skabt gennem kærlighed til litteratur, da Schimmelmänn læste en litteraturkommentar, som Hennings havde skrevet til deres fælles ven og lærer. Schimmelmänn bad derefter om at blive introduceret til Hennings, og ved gentagne møder blev et livslangt venskab skabt. Gennem breve kan venskabet og ikke mindst følsomheden studeres.

Venskabet var et vigtigt element i følsomhedskulturen, dels fordi venskabet i sig selv kunne være baggrunden for følelserne, og dels fordi venskabet rummede muligheden for både private og mere offentlige handlinger og ytringer. Gennem venskabet kunne noget særligt kommunikeres til omverdenen.

POÈME
SUR
LE SENTIMENT,
PAR
AUGUSTE HENNINGS.

à COPENHAGUE,
chés CLAUDE PHILIBERT,
1780.

August Hennings var en aktiv forfatter og samfundsdebattør. Her ses forsiden til et af de mere kendte af hans værker: »Poème sur le sentiment« fra 1780.

Det meste af Hennings' forfattervirksomhed var debat-skabende, og det var eksempelvis Hennings, der efter sigende første gang definerede begrebet »oplysning« i værket »Philosophische Versuche« fra 1780. Derudover er udgivet en del rejsebeskrivelser af Hennings, og han var ligeledes produktiv indenfor den følsomme litteratur.

At Hennings samlede brevene mellem Schimmelman og ham selv med henblik på udgivelse er meget typisk for perioden.

Det, vi i dag opfatter som private skrifter enten for én selv eller mellem to personer, blev opfattet ganske anderledes i 1700tallet. Breve var ikke kun for modtagerens øjne men til et helt publikum, nemlig hele modtagerens omgangskreds og muligvis flere. Som en del af omgangsformen læste man hinandens breve, og brevene skal derfor forstås som en måde at udstille sig selv på.

Der findes også mange eksempler på rejsebreve og dagbøger, der er blevet udgivet, hvilket eksempelvis er sket med flere af Hennings' dagbøger. Dagbøger og breve skal således i slutningen af 1700tallet forstås som andet end intime skrifter; de er en genre i sig selv og skal ses i sammenhæng med den personlige udstillelse og positionering i forhold til andre.

Brevene mellem Hennings og Schimmelmann blev samlet af Hennings inden dennes død og påsat titlen »Lettres de deux amis en Dannemare depuis 1768 jusqu'à 1771...«, (»Breve mellem to danske venner fra 1768 til 1771...«, min oversættelse) der er en direkte henvisning til undertitlen i Rousseaus roman »La Nouvelle Héloïse: Lettres de deux amants, habitants d'une petite ville au pied des Alpes« (»Breve mellem to elskende, der bor i en lille by ved foden af Alperne«, min oversættelse). De kan i dag læses i tidsskriftet *Museum* fra 1800-tallets slutning, hvor de er transskriberede, og brevenes litterære henvisninger er kommenterede (5).

I kilderne er der tegn på, at dele af det (primært) københavnske borger- og adelskab har været præget af den følsomme tale og opførsel. Der eksisterer dog flere kilder, der udtrykker, at det bestemt ikke var alle, der billigede den følsomme opførsel. Den følsomme opførsel begrænsede sig, og skal forstås mere som elitær kultur på tværs af landegrænser, end som et generelt udtryk for opførslen i 1700-tallets slutning.

Med på moden

Følsomheden i 1700-tallets slutning skal forstås som sammensat af mange forskellige elementer. Følsomheden skal ses i sammenhæng med en række forskrifter fra tidens holdninger og ideer, som tilsammen udgjorde fundamentet for forståelsen og anvendelsen af følsomhed i det sociale liv. Det var i det sociale liv, at følsomhedskulturen havde sin berettigelse. Følsomheden var sammensat af elementer fra den strengeste videnskab til fiktionens verden, som en fin mosaik med mange dele der tilsammen udgjorde helheden. Eksempelvis gik medicinske betragtninger omkring menneskets og dets følelser og empati hånd i hånd med overvejelser om fysiognomi (læren om personers karakter ud fra ansigtstrækkene) og børneopdragelse, kunstforståelse og fiktion. De klare skel som vi i dag kender mellem videnskaberne fandtes ikke.

Følsomhedens mosaik havde med sine mange forskrifter også klare grænser for, hvad der var tilladelig og ikke tilladelig følsom opførsel. Det handlede i høj grad om dannelsesidealer i en tid, hvor den rette dannelse og gode opførsel var af afgørende betydning i det sociale liv. Hvis ikke man opførte sig på den korrekte måde i et givent selskab, blev man opfattet som latterlig og var ilde set. Succes i det sociale liv var afhængig af dannelse. At kende til etiketten var vigtigt, og i en tid hvor følsomhed hørte til etiketten, var følsomhedens spilleregler vigtige at kende.

Sammenhængende med den nye måde at definere sig selv på udkom der i 1700-tallets slutning en lang række bøger, om hvordan man skulle opføre sig for at passe ind i det bedre selskab. I disse forekom regler for, hvordan

man skulle stå og gå, hvordan man skulle bukke, hvad der var god tone ved samtaler med andre, regler for hvordan man spiste forskellige måltider, regler for klædedragt, dans og meget mere. Det var ikke småting, man skulle have styr på ifølge anvisningerne i bøgerne:

»En af de anstændigste Maader for Mandfolk at holde deres Hænder, er bestandig den, at putte begge Hænder indenfor Vesten, paa en liden Afstand fra hinanden. Det giver Brystbilledet en Slags Ramme; kun maa man passe ikke at putte Hænderne ind for højt oppe, ellers taber Skuldrenes og Halsens Dannelse derved; thi i dette Tilfælde knuges Skuldrene i vejret og Halsen forkortes.« (6)

I en begrænset periode i slutningen af 1700-tallet var også det at te sig følsomt en måde, hvorpå man kunne udvise god opførsel. Ved at kende til kodeksen for følsomheden kunne man fremstå som værende med på moden, hvilket var ønskværdigt for mange.

Det lyksagelige tungsind

I følsomheden lå en vis dobbelthed. Afstanden mellem behagelige og rædselsvækkende følelser var ikke stor, og begge dele var ønskværdige. Dog var der, i og med at de mest smertende følelser blev sammenlignet med det guddommelige, et stort fokus på det melankolske. Eksempelvis skriver Schimmelmann i 1768:

»Jeg vil da sige Dem, at jeg i løbet af et Kwartér er tungsindig, munter og fortvivlet, at jeg aldrig har havt selv det svageste Begreb om Filosofi, og at jeg er saa lidet vis, at jeg snart ikke længer tror paa Visdommen. Sig mig min Kjæreste, hvordan forholder det sig med disse Følelser, der saa hurtigt følge paa hinanden, der trænge og bekæmpe hinanden hvert Øieblik? [...] Har De troet Dem selv vechselvis at være Elendig, en Engel, en Gud, en Orm eller noget endnu ringere?« (7)

I en bog om venskab beskrives følsomheden som tre modsætningspar (8):

Blide – stormfulde

Behagelige – pirrende

Veldædige – forstyrrende (veldædige = godgørende)

Ud over at være hinandens modsætninger, rummer ordene også ambivalensen i følsomheden; at følsomheden på én og samme tid skulle være voldsom og mådeholdende. Endnu et eksempel på vekselvirkningen i følelser er dette brev, skrevet af Hennings:

August Hennings

*Königl. Dänischer Kammerherr
und Oberbeamter der Ämter
Ploen und Ahrensböck*

geb. zu Pinneberg 1746. d. 19. Julius.

*August Adolph
Friedrich Hennings,
embedsmand og
forfatter, 1746-1826.
Her afbildet i 1784.
Hennings havde for-
skellige embeder og
var blandt andet amt-
mand i Holsten. Han
var oplysnings- og
menneskeretsforkæm-
per. August Hennings
var tysk dannet men
havde dansk helstats-
sindelag.*

»Deres brev er et Sjælemaleri, der er strømmet over i min Barm. Jo videre jeg læste, desto mere steg min Varmegrad. Mit Tungsind veg for stærkere Følelser, og mit hjerte slog i Takt med Deres. [...] Lidt efter lidt stilledes min Feber. Mine Drømmerier blev blidere, jeg følte mer end én Gang, at Taarer vædede mit Øie.« (9)

Ser man på Schimmelmans og Hennings' brevveksling, beskrives følsomheden ved ord som tårer, skælven, melankoli, lidelse, lyksalighed, tungsind, munterhed, fortvivlelse, elendighed, feber, angst, hjertebanken og død. Det er primært ord, vi i dag forbinder med noget negativt. Men i følsomhedskulturen blev det depressive, det melankolske, ensbetydende med sande følelser og, måske mest vigtigt, med en maskulin følsomhed. Følsomheden blandt mænd var knyttet til de maskuline dyder og til mandens dannelse. Melankolien blev anset for maskulin, og melankolien i følsomheden skal dermed ikke ses som noget negativt. Tværtimod.

Et eksempel på følsom handling, der indebar sorg og melankoli, var opførelsen og anvendelsen af Emiliekildemonumentet. Schimmelmans ejede landstedet Sølyst nord for København. Da hans første kone (Emilie) døde, opførte han et monument i parken ved Sølyst. Dette monument havde indhugget et øje, hvorfra en kilde sprang. Det skulle være symbolet på den evige sorg og de evige tårer. Schimmelmans anden hustru, Charlotte, var med til at dyrke sorgen over tabet af Emilie. Der blev holdt forskellige seancer ved monumentet, blandt andet koncerter og oplæsninger af digte. Emiliekildens tegn på sorg og dybe følelser kunne således anvendes i andre henseender, udover i sorgen over den afdøde, til at udtrykke god og følelsesfuld smag.

Fiktionen som medspiller – Det præ-romantiske teater

Følsomheden som fænomen fandt nogle af sine forskrifter i fiktionens verden. I skønlitteraturen kunne følsom handling studeres og modelleres. Det var i samme periode, at dannelsesromanerne kom frem. Disse romaner viste med deres skildring af borgernes hverdagsliv idealerne for god opførelse, herunder følsomhed (10). Beskrivelserne i romanerne var ofte tætte beskrivelser af blikke, bevægelser og omgivelser. Helte og heltinders handlinger kunne dermed studeres nøje. Romanernes figurer kastede sig smertende på senge, hulkede liggende ind over borde og faldt om i hinandens arme. Skønhed, dyd, lidelse og død var gennemgående temaer. For 1700-årenes læser beskrev bøgerne et kendt (borgerligt) miljø, og den læsende blev pirret af den dramatiske handling (11). Det er, litteraturhistorisk set perioden, der lægger op til romantikken.

En af de mest kendte historier, der har præget følsomhedskulturen, er Goethes fortælling om »Den unge Werthers lidelser«, som der også her refereres til gentagne gange. Kort fortalt handler historien om en ung mand, der forelsker sig i en pige ved navn Lotte. Pigen følger sin pligt, gifter sig med den mand, der er hende tiltænkt og er loyal over for denne ægtemand. Den unge Werther lider i sin uforløste kærlighed, og læseren følger/føler hans smerte. Kærligheden til Lotte gjorde Werther sindssyg, og som resultat heraf skød han sig selv (12).

»Werther« medførte en bølge af selvmord i Europa. Werthers selvmord blev kopieret i mindste detalje, herunder det at iføre sig vest og gule hoser. Bogen var af samme grund forbudt i Danmark i en periode.

Et eksempel på »Wertherinspirationen« kan ses i erindringsbogen »Grandmamas Bekiendelser«, hvor den unge Sofie kurtiseres af en følelsesfuld ung franskmænd, hvem hun har måttet afvise. Reaktionen på afvisningen beskrives bl.a.. således:

»Han blev længe borte, og da han endelig kom igien, sagde han, at Garonne havde været i saadan en Tilstand, at han ikke turde forlade ham, førend hans Tiener kom hjem. Hvad der især forskrækkede min Broder, var, at han havde sendt Tieneren bort, og at hans ladte Pistoler laa paa Bordet. [...] Mit Brev og det Løfte, at min Fader vilde komme til ham Dagen efter, havde pludselig givet ham Taarer. Han havde grædt længe og heftigt, men var endelig bleven mere roelig. Min Broder bragte mig en seddel fra ham, hvorpaa kun stoed disse Ord, næsten udslættede af hans Taarer: Adieu Sophie —! Sophie Adieu!« (13).

Det er svært at finde de direkte vidnesbyrd på følsom opførsel, altså kilder på det faktiske levede liv: hvordan opførte de sig egentligt? Når og hvis de pågældende kilder findes, er det svært at tolke, hvad der er følsomt, og hvad der ikke er. Hvad er udtryk for god opførsel, og hvad er ikke? Et eksempel er, at der findes kilder, der beskriver, hvordan digtere (mænd) besøger gifte damer i deres sovekammer for med hovedet i damens skød at læse højt for dem. Der kan nemt komme en pikant tolkning ud af dette, men det er ikke oplagt, at der skal tolkes 'pikanterier' ind i sådanne handlinger. I slutningen af 1700-tallet var det ikke unormalt, at feterede personer, som for eksempel digtere, kunne gøre sligt. Det kan opfattes som en ydelse og en genydelse uden seksualmotiv. De damer, der blev læst for, var ofte personer, som digterne var økonomisk afhængige af, og for damerne kunne det at have en feteret person tæt på livet bringe glans og succes i social henseende. For at forstå et fænomen som for eksempel følsomheden, som den i en given periode kommer til udtryk i handling og tale, må man derfor prøve at se bagom ord og handlinger for at afdække meningen.

Selv om visse følsomme handlinger således blev praktiseret i virkeligheden, lader det til, at følsomheden i større grad er blevet udtrykt i tale og skrift end i faktiske handlinger. Fiktionen spillede en vigtig rolle i de følsomme udtryk, da fiktionen ofte blev anvendt som anvisning på, hvorledes bestemte følelser skulle udtrykkes, og de reelle udtryk kunne modelleres på denne baggrund.

I brevvekslingen mellem Hennings og Schimmelmann anvendtes både direkte og indirekte henvisninger til litteraturen, og sætninger og udtryk fra litteraturens verden blev brugt til at beskrive sindstilstande. Eksempelvis blev Rousseaus idealer tydeligt beskrevet og tilbedt i brevene, og figurer, helte som antihelte fra græske tragedier, anvendtes som billeder på sindstilstande.

»Himmel, hvilket rørende Maleri! Hvor jeg var ude af mig selv under Læsningen! Det har næsten helbredet mig for min Misanthropi. [...] Jeg fandt den vise Mentor lige saa lykkelig som sin Elev. Beskuelsen af en

saadan Elskov kan lyksaliggjøre. Blot at læse Skildringen deraf har næsten tilfredsstillet mit Hjerte» (14)

Eksemplet her er en kommentar skrevet af Schimmelmann efter genlæsningen af Rousseaus »Emile«.

Naturen som billedsprog

Også naturen blev anvendt til at beskrive følsomheden med. I naturen kunne man hente billeder på stemninger, og disse kunne anvendes til at sætte ord og billeder på følelser. Eksempelvis anvendte digteren Steffens naturen, da han læste Goethes »Den unge Werthers lidelser«. Ved hjælp af naturen kunne et billede af Steffens følelser fremmales. I en rejsedagbog skriver han:

»Farvel mørke, dunkle Klipper, mellem hvilke jeg sad, læste Werthers Leiden, følte mine og nød hine salige kummerfulde Timer, hvor mine længe tørre Øine løb over af Taarer, som lettede mig...(…)...Naturen var det sandeste Billede paa min Tilstand« (15).

Det var i samme periode, at den romantiske have havde sin glansperiode. Et kendetegn ved den romantiske have var, at den skulle vise forskellige tableauer, så den vandrende derigennem kunne opleve stemninger og følelser. Der var slyngede stier, der skjulte de overraskelser, der ventede rundt om hjørnet. Tableauerne var mangfoldige og kunne være høje grantræer, der skulle illudere skov og ro, eller hytter (gerne kopier fra udlandet), der skulle illudere tænksohmhed eller en eksotisk – anderledes – levevis og primitivisme. Det kunne være vandfald, høje, kilder, mindesmærker, gynger og meget mere. Den romantiske have var en kilde til oplevelser, og naturen blev i og uden for haven anvendt til at beskrive følelesestilstande med.

Noget af det, der karakteriserede både mændenes følsomhed og den følsomme have, var melankoli. Melankolien var som nævnt en betydningsfuld del af den maskuline følsomhed. Det var mænd, der designede haverne, og med de to idealer (melankoli og følsomhed) kan det melankolske islæt læses i de romantiske haver. I den klassiske fremstilling »Den romantiske have« fra 1942 udtrykker Christian Elling det således:

»De melankolske eller vildt-patetiske Havepartier var særligt yndede. Naaletræsplantninger (ogsaa udenfor »norske Partier«) forfejlede her aldrig deres Virkning. Blot nogle faa Fyrre eller Grupper af Graner fik strax Vandringsmandens Bryst til at værke over Livets Vé og hans Øjne til at dugges i sød Fortvivlelse –, hvis Brystet ikke netop svulmede af Stolt-hed eller af evige Løfter. Ihvertfald, Sjælen fyldtes af skrækkelig Ideali-tet.« (16).

Naturen blev således anvendt til at billedliggøre bestemte følelser. Det er en måde at udtrykke sig på, som man også kender i dag, måske tydeligst fra filmens verden.

Naturens tiltrækning og anvendelse i følsomhedens udtryk kan også ses i brevvekslingen mellem Hennings og Schimmelmann. Hennings skriver eksempelvis:

»Jeg gik ofte til Strandbredden, at søge Navnene, vi havde ridset i Sandet, naar vi beundrede Naturen, snart i dens majestætiske Ro, snart under Stormen og Havets Oprør, der udslethede vore Hænders Værk, opslugende de neppe tegnede Navne i sit Bølgesvælg. — Jeg har tilbragt hele Timer paa vor Græsbænk, hvor den i Havet neddalende Sol saa ofte fandt os samlede. En dyb Stilhed herskede i den tilgrændsende Skov, hvor mit hvileløse Blik tabte sig i Skyggerne og syntes at forfølge ham, jeg i slige Øieblikke savnede...«(17).

Naturen kunne anvendes som spejl på følelserne, og på samme måde blev også forskellige vejrtyper anvendt som billeder på sindstilstande. Storm blev på den ene side set som noget rædselsvækkende, men på samme tid også som noget positivt. Stormens vildskab var at sammenligne med de op-højede og vilde følelser, som man selv kunne rumme. Det rædsomme var både skrækkeligt og dejligt, for det kunne understrege det ægte og dybden i følelserne. Det var de voldsomme, ukontrollerbare og livstruende følelser, der var idealet. Hvor stormen var det voldsomme, var sneen det blide, og den blev anset som jomfruelig og ren.

Følelserne bølgede frem og tilbage mellem det vilde og det blide, og det var i modsætningen mellem disse, det ønskværdige fandtes, men aldrig med en overvægt af det ene eller det andet følelsesekstrem.

Netop dette er vigtigt at holde sig in mente. I 1700-årenes følsomhedskultur skulle grænsen kendes, og det var vigtigt ikke blive revet for meget med af følsomheden. Trods udskjelserne og de ømme ord var det nødvendigt at kende reglerne.

Alderens indvirken på følelser

Følsomheden kom til udtryk i forskellige sammenhænge. Det er dog karakteristisk, at den primært blev formuleret i relation til venskab, kærlighed (til det andet køn) og til en selv. De følsomme udtryk var en måde, hvorpå den enkelte kunne forholde sig til sig selv og egen erobring af den sociale omverden. Følsomme forretningssamtaler lader ikke til at forekomme bortset fra mellem meget nære venner. I den henseende kan man anse følsomhedskulturen som et »ungdomsfænomen«, der påvirkede en række personer i en

Fyhrer - Nielsen-43

Heinrich Ernst Schimmelmann, greve, 1747-1831. Schimmelmann ses på litografiaftrykket fra 1831. Ernst Schimmelmann havde mange embeder, blandt andet som finans- og handelsminister. Schimmelmann var mæcen for adskillige kunstnere og videnskabsfolk, eksempelvis Jens Baggesen, Fr. Schiller og H. C. Ørsted. Det Schimmelmannske hjem og familiens omgangskreds var på flere måder toneangivende i København. Schimmelmann var en stor elsker af filosofi, æstetik og litteratur.

given periode. De fleste fralagde sig tendensen med alderen, men kunne have træk af den med sig i (et mere alvorligt) voksenliv. Schimmelmann så tilbage på de stormfulde følelser således:

»Der var en Tid, da vore Hjerter udgjøde sig i vore Breve; de afmalede med Troskab vore Tanker; det var lige saa mange Portrætter af vore hemmelige Følelser, som vi dengang skjulte for profane Øine. At skrive hinanden til var dengang en blid Trang, en Lindring for vore Lidelser. Vore Hjerter tilbad Heltemodet, Dyden, Venskabet; disse skjønne Billeder udgjorde vore Dages Tilløkkelser. Ak! Alt det er forsvundet« (18).

I brevvekslingen mellem Hennings og Schimmelmann aftog følsomheden, jo ældre de blev. Venskabet blev grundlagt, da de begge var i begyndelsen af tyverne, og jo mere ansvar de med tiden blev pålagt, jo mindre udtrykt følsomme blev de. Således aftog følsomheden efter Hennings' faders død, hvor Hennings gradvist overtog faderens rolle og ansvar.

Den skiftende følsomhed i relationen til alder beskrives i en bog om venskab således:

»I Hine styrte ofte de Lidenskaber frem af Hiertets Dyd, som rivende Skovstrømme af Fieldkløfterne, som i disse enten igien hentørres, eller bliver til stille Bække, der giennem frugtbare Dale slynge sig hen mellem blomstrige Bredder.« (19).

Billedsproget er ikke til at tage fejl af. Derudover bliver det udtrykt, at det at indeholde en følsomhed, der kunne komme frem som den rivende skovstrøm, fordrer, at naturen har givet en muligheden. Følsomheden blev altså anset som en medfødt evne, der imidlertid kunne kontrolleres og udtrykkes i varierende grad.

Grænser for følsomheden

Følsom opførsel krævede indsigt og Fingerspitzengefühl. Det krævedes af den enkelte, at vedkommende kunne gennemskue hvilke følelser, der var tilladelige i en given situation. Dette indebar at kunne udnytte kendskabet om følelser til egen fordel, at kende udtryksformer og sproget bag den følsomme opførsel og ikke mindst at kende grænserne for, hvad der var tilladeligt. Forstanden skulle være med bag den følende facade. Forstanden var, som Hennings udtrykte det, »den kolde Tilskuer« til følelsernes skuespil. Til idealer som en dyrket følelse og et dannet hjerte lå også idealet om et øvet og forstandigt hoved (20).

Melankoli var som nævnt et følelsesudtryk, der knyttedes til maskuliniteten. Medicinsk blev melankolien forbundet med hypokondri og som yderste konsekvens med selvmordet (21), men trods Werthers gloriosspundne selvmord i fiktionens verden blev selvmord bestemt ikke anset som ærefuldt.

Melankolien måtte gerne udstilles som udtryk for mandens følsomhed, men melankolien måtte ikke tage overhånd. Fornuften skulle stadig være den bærende faktor i manden.

Det er på dette grundlag, at endnu et eksempel fra brevvekslingen mellem Hennings og Schimmelmann må fremhæves. Hennings blev i en periode meget melankolsk, og med baggrund i dette endte Hennings med at skrive selvmordstanker til Schimmelmann. Reaktionen fra Schimmelmann kom prompte: Hennings måtte være momentant sindssyg og måtte straks tage sig sammen.

»De siger, at De ikke véd, om jeg virkelig tror, at De vil tage Livet af Dem. Hvilken Galskab at tænke, at jeg alvorlig har kunnet faa dette Indfald. Hvad jeg sagde, sagde jeg i Spøg, og saa megen Sjælshøihed har jeg altid tiltroet Dem, at jeg kunne ikke drømme om, at dette Raseri nogensinde kunde betage Dem.« (22).

Schimmelmänn gav Hennings en mulighed for oprejsning ved at kalde brevet et udtryk for et feberanfald, og Schimmelmänn selv brændte brevene, hvis indhold han anså for farligt.

Hennings var embedsmand og kunne ikke tillade sig at true med sådant dårekisteri; grænsen for følsomheden og god dannelse var overskredet.

Fornuft, følelse og modernitet

Følsomheden i 1700-tallets slutning var en kompleks størrelse. På den ene side var det moderne at udstille sig selv følelsesfuldt, og på den anden side var denne udstilling begrænset af en række regler for, hvad god opførsel og maskulin (eller feminin) dannelse indebar. Følelserne var således yderst kontrollerede og skal ses og forstås i denne sammenhæng. Forskrifter på følelserne kunne blandt andet findes i fiktionen, og de beskrevne følelser blev modelleret af den enkelte til at passe ind i den kontekst, som vedkommende indgik i.

Den danske gruppe af følsomme begrænsede sig til en lille, elitær (og meget litterær) gruppe, der primært var følsomme i deres ungdom. I eksemplet med brevvekslingen mellem Ernst Schimmelmänn og August Hennings ses temaer som skønlitteratur og naturen anvendt i en følsom kommunikation mellem to unge mænd. Ligeledes er det maskuline ideal om melankoli, som en positiv følelse og en måde at fremvise sine følelser, tydelig i brevvekslingen. Trods forkærligheden for det melankolske var der et stadig krav om at holde følelserne inden for visse rammer. Forstanden skulle være en usynlig tilskuer til følelsernes spil og skulle kunne bidrage til modelleringen af følelsesudtrykkene, så de var passende og ikke overskred normer og etik.

Umiddelbart var de udstillede følelser i høj grad udtryk for en iscenesættelse af personen i den gruppe, som brugte følsomheden som udtryk for modernitet.

Slutningen af 1700-tallet er en periode, der af mange er blevet betegnet som det modernes fødsel. Det er en periode, hvor mennesket som individ træder i karakter, og hvor mennesket (eliten) skulle lære at definere sig selv i forhold til andre. Tidligere havde slægten været altafgørende i det sociale liv, men det ændredes i slutningen af 1700-tallet. En persons egne meriter blev altafgørende for, hvordan vedkommende blev modtaget og accepteret i det sociale liv. Følelserne kan ligeledes forstås i denne sammenhæng, idet følelserne indgik i konstruktionen af selvet, ikke mindst i mødet med andre.

Noter

1 Andersen, Elin & Povlsen, K.K. (red): *Tableau – det sublime øjeblik*. Klim. Aarhus. 2001.
2 Eksempelvis: Barker-Bensfield, G.J.: *The Culture of Sensibility. Sex and Society in Eighteenth-Century Britain*. Chicago University Press. Chicago. 1992; Carter, Phillip: *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660-1800*. Person Education Ltd. Essex. 2001; Johnson, Claudia L.: *Equivocal Beings*. University of Chicago Press. 1995; Todd, Janet: *Sensibility an introduction*. Methuen & co. Ltd. London. 1986. De fleste af disse tager deres udgangspunkt i kvinders følelser, dog ikke Carter. 3 Spændende læsning om salonkulturen findes i: Scott-Sørensen, Anne (red.): *Nordisk Salonkultur*. Odense Universitetsforlag. 1998. 4 Clausen, Julius: *Fra Werther-Tiden*. 1895 & Rahbek, K.L.: *Ungdomskærlighed. Fra de skønne følelsers tid*. Memoirer og Breve, København. 1911. 5 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 & Bloch, J: Brevvexling fra August Hennings' Rejser i Jylland i Efteraaret 1779. I: Bruun, Hovgaard & Rist (red.): *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1894. 6 Wenzel: *Manden af Verden*. København. 1818. 7 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 133. 8 Rahbek, K.L.: *Om Venskab*. København. 1800. 9 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 145. 10 Mai, Anne-Marie: *Efterskrift*. I: Mai, Anne-Marie og Esther Kielberg (red.): *Moralske Fortællinger*, København, Borgen. 1994. 11 Korte, Barbara: *Theatralität der Emotionen. Zur Körpersprache im englischen Roman des 18. Jahrhunderts*. I: Bentheim, Claudia; Flieg, A & Kasten (red.), I: *Emotionalität zur Geschichte der Gefühle*. Böhlau. Köln. 2000. 12 Goethe, Johann Wolfgang von: *Den Unge Werthers Lidelser*. På dansk ved Frank Jæger. Gyldendal, København. 1982. 13 Thalbitzer, Sofie Dorothea: *Grandmamas Bekiendelser*. Memoirer og Breve. København. 1922. 14 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 148. 15 Daae, Ludvig: Af Henrik Steffens's Dagbog i Aaret 1794. I: Bruun, Hovgaard & Rist (red.): *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1894 bd. 2 s 336. 16 Elling, Christian: *Den Romantiske Have – Danske Studier*. København. 1942. 17 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 251. 18 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 352. 19 Rahbek, K.L.: *Om Venskab*. København. 1800. 20 Rahbek, K.L.: *Kunsten at leve med Mænd efter Goethe, Lafontaine, Wieland og JJ Rosseau*. Nyttårsgave, København. 1801. 21 Müller, J. V.: *Selvmod efter dets medicinske og moralske Aarsager betragtet, Med hosføjede Leveregler og Recepter til Bedste for Hypochondriske og melancholske Personer for Læger og Tænkende Læsere*. København. 1796. 22 Bloch, J: En Brevvexling fra Struense-Tiden. I: Bruun, Hovgaard & Rist: *Museum – Tidsskrift for Historie og Geografi*. København. 1891 s. 281.

Summary

Tender, stormy, pleasant and exciting – sensibility in the late 1700s.

In the late 17hundreds sensible conduct was part of the understanding of good manners in a small elitist group of people among the Danish nobility and bourgeoisie. The use of sensibility was mainly seen in social groups that had close ties to literature, such as those known for hosting salons or were patrons to poets.

In this article, examples of the Danish sensibility are shown primarily through a number of letters written by Count Ernst Schimmelmann and his friend the civil servant August Hennings.

The sensibility displayed was mainly connected to words more than actions. The sensibility had many precepts, reaching from strict science to the world of fiction, gardening and nature. The

masculine and feminine sentiments were considered to be very different, according to the confines of acceptable behaviour of the sexes during this period.

Males often expressed melancholy. This was regarded as positive, as long it was treated and controlled within the common understanding of good manners. The ideals of sensibility had a broad spectrum covering concepts from gentle to horrifying sentiments. Words like tears, fever, pain, and death are used side by side with words such as happiness, joy, and delight in the letters expressing the sensibility.

The culture of sensibility can be understood in terms of the emergence of modern society. In the modeling of the self, sensibility could act as a tool in the construction of individuality. The culture of sensibility must be understood through the interaction between people and as a complex cultural phenomenon with many rules.